

Ш 25 (4укр)
К 60 Б 304598

Б-ка Сіропольо

Рк Ш 23 (чкр)
К 60

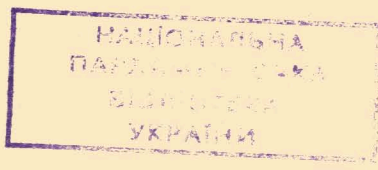
Проф. Др. ОЛЕКСАНДЕР КОЛЕССА

ЛЮНАРНО-АСТРАЛЬНИЙ
МІТОЛОГІЧНИЙ СЮЖЕТ

У СТАРИННІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КОЛЯДЦІ

БОРОТЬБА ГОРДОГО МОЛОДЦЯ
З ЧОРНИМ ТУРОМ

Рк 27190302

У ЛЬВОВІ 1930

Ш 23 (4910) = 411.1 * 43 - 312.11

ЛЮНАРНО-АСТРАЛЬНИЙ МІТОЛОГІЧНИЙ СЮЖЕТ У СТАРИННІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КОЛЯДЦІ.

БОРОТЬБА ГОРДОГО МОЛОДЦЯ З ЧОРНИМ ТУРОМ.

Написав ОЛЕКСАНДЕР КОЛЕССА.

З початком ХХ ст. входять фольклорні дослідження в нову фазу, розширюють значно свій обрій, поглиблюють давніші здобутки, формують нові методи.

Незвичайний розріст фольклорної науки бачимо особливо на полі дослідів мітологічних та в зв'язаних із ними розслідах казок і переказів, та загадок. Для мітологічних дослідів заведено в Німеччині окреме товариство: „Gesellschaft für* vergleichende Mythenforschung“, яке видало кілька цінних томів мітологічної бібліотеки.

Коло цього товариства, коло його мітологічної бібліотеки, та коло віденського часопису — *Mitra*¹⁾ згуртувалося значне число європейських учених.

Одну групу тих учених становлять Лесман²⁾, Гізінг³⁾

¹⁾ „*Mitra*“. — Monatschrift für vergleichende Mythenforschung, unter Mitwirkung von W. Anderson (Kasan), R. Geyer (Wien), G. Hüsing (Wien), H. Lessmann (Berlin), H. G. Polites (Athen), W. H. Roscher (Dresden), L. Schröder (Wien), H. Wossidlo (Waren) u. A. — herausgegeben v. Wolfgang Schulz. Wien 1914.

²⁾ Heinrich Lessmann: „Aufgaben und Ziele der Mythenforschung“. Leipzig 1908. (Mythologische Bibliothek. I Bd.).

Über die umständliche Tötung. „*Mitra*“ Wien 1914. № 6.

Übersicht über die umständliche Bräutigamswerbung und die umständliche Lösung von der (Todes) Strafe, verglichen mit der umständlichen Tötung des Lan Göffes. [Zu „*Mitra*“ I. S. 166]. 1914.

Erwiederung auf A. Jeremias' Aufsatz: „System im Mythos“ („*Memnon*“ Zeitschrift für die Kunst und Kulturgeschichte des alten Orients. VI. 1. Leipzig 1912).

³⁾ Georg Hüsing: Iranische Überlieferung und das arische System. Leipzig 1909. (Mythologische Bibliothek. II).

і Шульц¹⁾ — що бачать в основі всіх мітів — арійську систему із т. зв. святими числами 3 і 9 (Mondphasenmythen).

Другу групу творять Вінклер²⁾, Єреміас³⁾, Штукен⁴⁾ — яких противники назвали панбабілоністами. Вони приймають космічну і календарну основу мітів — оперту на старовавилонській теорії жреців про так звану престабілізовану гармонію між астральними проявами та земною долею й ділами людей. В центрі їх астральної теорії — стоять міти календарні і зміна систем. На місці праарійської системи лунарної приходить система солярна, звязана з соняшним календарем і „святими“ числами: 7 і 12.

Третю групу становлять Зікке⁵⁾ і Ернрайх⁶⁾. За вихідну точку приймають вони в своїх дослідах примітивний міт,

¹⁾ Wolfgang Schulz: „Die Anschauung vom Monde und seinen Gestalten in Mythos und Kunst der Völker“. (Vorträge und Abhandlungen herausgegeben von der Zeitschrift „Das Weltall“ 1912).

„Altjonische Mystik“ Leipzig 1907. (Важна особливо часть II. „Die kosmologischen und theologischen Systeme in ihrem Verhältnisse zu Philosophie und Mystik“).

„Gesetze der Zahlenverschiebung im Mythos und in Mythenhaltiger Überlieferung“, („Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien“ 1910. S. 101—150).

„Zeitrechnung und Weltordnung in ihren übereinstimmenden Grundzügen bei den Indern, Iranern, Hellenen, Römern, Kelten, Germanen, Litauern und Slaven dargestellt“. Leipzig 1924.

²⁾ Hugo Winkler: Die Babylonische Geisteskultur. Berlin 1907.

Himmels und Weltenbild der Babylonier. Leipzig 1903.

Babylonische Welterschöpfung. Berlin 1906.

³⁾ Alfred Jeremias: „System im Mythos“ („Memnon“ Sonderabdruck für die Gesellschaft für vergleichende Mythenforschung I. 1911).

„Das Alte Testament im Lichte des alten Orients“. Leipzig 1907. (Порівн. реж працю: P. W. Schmidt: „Panbabylonismus und Ethnologischer Elementargedanke“. Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien 1908. Bd. 38).

⁴⁾ Edward Stucken: „Die Astralmythen“. Leipzig 1897.

⁵⁾ Ernst Siecke: „Liebesgeschichte des Himmels“. Strassburg 1892.

„Mythologische Briefe“. Berlin 1901.

„Götterattribute und sogenannte Symbole“. Jena 1906.

„Drachenkämpfe“. Leipzig 1907. (Mythologische Bibliothek I. 1).

„Hermes der Mondgott“. (Mythologische Bibliothek II. Leipzig 1908. 9. S. 1—98).

⁶⁾ Paul Ehrenreich: „Die Mythen und Legenden der südamerikanischen Urvölker und ihre Beziehungen zu denen Nordamerikas und der alten Welt. Berlin 1905.

„Die Allgemeine Mythologie und ihre ethnologischen Grundlagen“. Leipzig 1910. (Mythologische Bibliothek, herausgegeben von der Gesellschaft für vergleichende Mythenforschung, Bd. IV).

якого головним джерелом є наївна обсервація неба і уранічно-астральних проявів, особливо місяця, що дає й спільні уявління і міти.

Вони займають супроти двох перших груп становище почасти компромісове.

Супроти приклонників теорії лунарної — видвигає величезний порівнючий мітологічний матеріал приклонник солярної теорії: Лев Фробенніус¹⁾.

Приклонники усіх цих груп у полеміці між собою впровадили до науки мітології великий порівнючий фольклорний матеріал — старалися скорегувати похибки своїх противників — та їх односторонність. Вони ствердили неперечну вагу мітів, звязаних будьто з календарем лунарним, будьто солярним, взагалі астральним, — ствердили в мітах означену чергу мотивів, що наступають по собі в точноозначеному порядку з такою правильністю, яку бачимо лише в подіях уранічних, в перипетіях астральних тіл. Користуючися порівнюючою методою, усі вчені згаданих груп відносяться критично до дослідів попередних інших наукових угруповань: як старих мітологічних шкіл, так і до школи антропологічно-соціологічної — особливо до тих учених, що в своїх поясненнях релігій, віршувань і культів дають перевагу матеріальній культурі і недоцінюють фольклорні прояви, як це бачимо й у деяких слов'янських археологів та істориків.

З слов'янських дослідників проф. Л. Нідерле²⁾ відноситься з одного боку критично до односторонности Тайлорового анімізму та Спенсерового манізму, — ставлячи поруч них старші форми праанімізму і фетишизму, а з другого боку враз із П. В. Шмідтом³⁾ відкидає пересадну однобічність панбабілоністів. Але навіть сей обережний і критичний учений, Нідерле, признає вагу дослідів лунаристів групи Лесмана, Зікке, а особливо компромісового Еренрайха — для пояснення астральних мітів.

У світлі нових дослідів з обсягу порівнючої мітології — виривають в інших формах і ті прояви, ті мітичні матеріали, які пішли були до архіву враз із фантастикою Грімів, Афанасьєва та нашого Нечуя-Левицького — або ті різнородні фоль-

¹⁾ Leo Frobenius: Das Zeitalter des Sonnengottes. Berlin 1904.

²⁾ L. Niederle: Život starých Slovanů II. Věra a náboženství. Praha 1917. Str. 22—23.

³⁾ P. W. Schmidt: Der Ursprung der Gottesidee. I. Münster 1912.

клорні паралелі, до яких додавано лише філологічні і річеві тематичні коментарі без ширших вислідів, як у Потебні¹⁾ або у Сумцова²⁾ та у декого з новіших українських дослідників соціологічної школи.

Тут хотів би я взяти як методологічний приклад один мотив наших старинних колядок, який має неперечно характер люнарно-астральний³⁾.

У згаданих вище представників нової школи порівнюючомітологічних розслідувань звернено особливу увагу на міти, зв'язані з місячним календарем, а з окрема з фазами місячних перипетій.

Обсервація місяця при чистому небі показує нам на правому боці місячного круга вузький срібно-золотий серп, а поруч нього видно виразно й чорний круг місяця. В міру того, як ясна частина місяця розширюється, а чорна зменшується, — або навпаки, при дальшій зміні місяця після повні, — в міру того, як зменшується ясний круг місяця на користь темної частини, — добачував первісний чоловік боротьбу ясного героя з чорною потворою, його перемогу, або упадок, а опісля воскресення. Ся боротьба лягла в основу люнарних мітів.

У наведених вище працях Лесмана, Зікке, Еренрайха, Шульца, а також у К. Шпіса⁴⁾ зібрано багато мітичних паралель, що відносяться до сеї люнарної теми. Велика частина мітів, поданих Львом Фробенніусом у творі „Das Zeitalter des Sonnengottes“ відноситься не до мітів солярних, але очевидно люнарних, хоч він вважає їх усі за солярні.

На тих люнарно-уранічних подіях основана й старинна українська колядка, записана Іваном Вагилевичем — і поміщена у збірці нар. пісень, пересланий Шафарикові ще р. 1838⁵⁾. Гар-

¹⁾ А. Потебня: „Объясненія малорусскихъ и сродныхъ народныхъ пѣсень“. Варшава I. 1883, II, 1887.

²⁾ Н. О. Сумцовъ: „Туръ в народной словесности“ („Кіевская Старина“ Кіевъ 1887 т. XVII. Январь, стор. 65—90).

³⁾ На сю тему виголосив я був виклад на II з'їзді слов'янських географів і етнографів р. 1927. З того ненадрукованого досі викладу був поданий лише короткий зміст французькою мовою: Alexandre Kolesa: „Le sujet mythologique lunaire — astral dans l'ancienne chanson de Noël ukrainienne“. (II Congrès de géographes et ethnographes slaves en Pologne 1927).

⁴⁾ К. v. Spiess: „Die Überlieferung im Kunstschaffen“. („Mitra“ loc. cit. Wien 1914. I, ст. 5—15).

⁵⁾ Pjsně maľoruské z Haliče. Posláno od D. J. Wahilewiče 1838 m. Řjgna. Порівн. Др. Іван Брик. „Матеріяли до історії українсько-чеських взаємин“. (Українсько-руський архив Наук. Тов. ім. Шевч. т. XV, ст. 3, 46—47, 50—51).

ний варіант цього мотиву помістив Яків Головацький¹⁾ у своїй хрестоматії, а опісля в своїм великім збірнику пісень²⁾.

В основу беру найдавніше записаний текст Вагилевича³⁾ з р. 1838.

Зачорнілася чорная гора,
(Рефрен: Ой дай Боже)
Що не зродила жито-пшеницю,
Али зродила жемчужну траву,
Жемчужну траву, золоту рясу.
Надіхав сюди гордий молодец
Та пустив коня в жемчужну траву,
Ой а сам припав а к сирі землі.
Так скоро припав, так борзо заснув.
Ой десь ся взяли буйні вітрове,
Буйні вітрове шарті дожджове.
Тай зашуміли в жемчужні траві,
Тай задзвеніли в золоті рясі.
Гордий молодец в тім прохопився,
Як прохопився, коня вхопився,
Коня сідлає, гадку гадає:
Коню мій сивий, будь ми щясливий,
Поїдемо-ж ми в чистое поле,
В чистое поле та в темний лісок,
За чорним туром, за грубим звіром.
Та як надібав чорного тура,
Чорного тура, грубого звіра —
І тугий лучок не вистріляє,
І сніпок стрілок не долітає,
Ясна шабелька не дорубає,
Тай сивий коник із ніг спадає,
Гордий молодец з страху вміває,
А чорний турець яв промовляти:
Гордий молодче, не бійся мене!
Не бійся мене, заб'єш ти мене,
Поїдеш же ти в неділю рано,
Тогда ти мене та постріляєш,
Яснєв шабельков та порубаєш,
А за славоньку панну дістанеш.

Головний мотив: боротьба гордого молодця з чорним туром — є пропущений у колядці поміщений у збірці Вагилевича з р. 1838 (loc. cit. стор. 46).

¹⁾ Яковъ Головацкій: „Хрестоматія церк. словянская и древно-русская“. Вѣдень 1854, стор. 344—345.

²⁾ „Народныя пѣсни галицкой й угорской Руси“. Москва 1878. II, стор. 48; II, 68—69.

³⁾ Др. Ів. Брик: „Матеріяли до історії українсько-чеських взаємин“. Українсько-руський архив Наук. Тов. ім. Шевч. XV, стор. 50—51.

Через те, що колядка співається газдині, — змінено очевидно давнішу основу сеї колядки так, що в її осередку поміщено не гордого молодця, що бореться з чорним туром, але газдиню із своєю вірною челядю. Газдиня походить по новій світлонці — і дивиться в кватирку вікна:

„Дивится, дивит в чистое поле,
 Ой висмотріла дивное звіря,
 Дивное звіря: тура-оленя,
 На головці-ж му девять рожечків.
 (Ой) крикнула-ж она на свої слуги:
 Служеньки-ж мої найвірніші,
 Беріт же собі шовкові сіти,
 Другі заберіт ясененькі стріли,
 Ой виходіте в чистое поле,
 В чистое поле під темний лісок.
 Єдні ж завержете шовкові сіти,
 Другі зистрільте ясененькі стріли,
 Чей спіймаєте дивное звіря,
 Дивное звіря — тура оленя.
 Як спіймаєте, відразу вб'єте,
 Відразу вб'єте, роги приб'єте,
 Роги приб'єте, шубу здоймете,
 Та й повісите в нові світлонці.
 В нові світлонці чом на стінонці,
 Всеж тото буде гей газдинонці.

Сей варіант, хоч відбігає від головної теми — всеж таки містить у собі дуже важні причинки до розуміння мітичного значіння того „дивного звіра“ — тура — якого в сьому варіанті сполучено з оленем — як і подробиці, що прояснюють мітичне значіння боротьби з туром-оленем, яка тут щойно підготовлюється.

Найкраще тематично сконцентрований та сюжетово сформований і розвинений є той варіант, що поміщений у хрестоматії Я. Головацького (loc. cit. стор. 344—345):

З-за тої¹⁾ гори з-за високої
 (Рефрен:
 Дзвеніли²⁾, гей дзвеніли, чотири воли
 В сріблі³⁾, золоті горіли!)
 Там же ми стоїт нова світлонька,
 А в тій світлонці гожий молодец
 Коня сідає, зброю вбирає.

¹⁾ В тексті Головацького: оной — що псувало би ритм (5+5),
 Всюди змінюю правопис на фонетичний.

²⁾ У Голов.: звеніли.

³⁾ У Гол.: сребрѣ.

Бере ж він¹⁾ собі снопок стрілочок,
 Золотий лучок, ясну шабельку,
 А до батенька він¹⁾ промовляє:
 Най ся, батенько, коня тримає,
 Бо поїдем ми в чистое поле,
 В чистое поле, а в темний лісок,
 За чорним туром, за грубим звіром.
 Як подибали чорного тура,
 Чорного тура, грубого звіря,
 І снопок стрілок не достріляє,
 А тугий лучок не дотікає,
 Ясна шабелька не дорубає,
 А сивий коник із ніг²⁾ спадає.
 Гордий молодець з страху вмливає,
 А чорний турець так промовляє:
 Гордий молодче, не бійся³⁾ мене,
 Не бійся³⁾ мене, заб'єш ти мене.
 Поїдеш же ти в неділю рано,
 Тоди ж⁴⁾ ти мене сам постріляєш,
 Яснов шабельков тай порубаєш,
 А за славоньку панну достанеш.

Що ж се за такий молодець, що вибирається з золотим луком, снопом стрілі і ясною шаблею на чорного тура в чисте поле, хоч тури живуть не в чистому полі, а в темних лісах? — Що се за чорний тур, якого не можуть досягнути ясні стріли лицаря? Що се за звір, який, хоч є в почуттю повної сили і хвилевої перемоги, сам заявляє гордому молодцеві, що той його вб'є — в неділю рано, — а ще в нагороду дістане й панну?

Річ ясна, що способом чисто реальним і матеріялістичним ми не дійдемо до пояснення так сформованих мотивів. Тут багато чудовного. Така чудовність, яку можна б означити терміном В. Вундта⁵⁾ „Kausalität des Wunders“, виступає лише в проявах уранічно-астральних, а в нашому випадкові: люнарних. Тут зображена боротьба молодого місяця (гожий, або гордий молодець) із місяцем чорним⁶⁾ (що йде до нови). Боротьбу ясного лицаря з чорною потворою, різні прояви й перипетії сеї боротьби бачимо в фольклорних паралелях мітів перед-

¹⁾ У Гол.: онъ.

²⁾ У Гол.: ногъ.

³⁾ У Гол.: бойся.

⁴⁾ У Гол.: тогда ж.

⁵⁾ „Völkerpsychologie“, Mythos und Religion. Bd. VI. Leipzig 1915.

⁶⁾ У німецьких мітологів: „Schwarzmond“.

усім аріоевропейської сімі. Вони відбилися і в пам'ятниках мистецтва¹⁾.

Елемент чудовности — основну складову частину міту і казки — бачимо наглядно, нашими очима лише в проявах уранічних²⁾. Лише люнарними проявами можна пояснити ті епізоди, які виступають в нашій колядці як послідовні перипетії.

Гордий молодець має всі атрибути й символи місяця, знані передусім у мітах індоєвропейських народів, а також і поза арійською сімєю і арійською системою мітів.

Сі атрибути в першій мірі гоплічні: золотий лук³⁾ (= форма місяця молодика), „снопок стрілок“, або „ясненькі стріли“ (= проміння), „ясна шабелька“ (крива шабля відповідає теж формі місяця молодика)³⁾.

Між індоєвропейські тератоморфічні атрибути місяця належать: золоторогі звірі: олені, золоторогі стада, або рогаті звірі взагалі. Дуже часто з'являється в індоєвропейських мітах як атрибут-символ місяця на нови: чорний бик³⁾ — в нашій колядці чорний тур (= чорна частина при місяці-молодику).

Боротьба гордого молодця з чорним туром відбувається в нашій колядці в „чистому полі“⁴⁾ (= поява місяця на чистому небі), — хоч тур жив, як відомо, не в чистому полі, а в „темних лісах“.

В першій фазі боротьби не може ще гожий молодець, себто місяць, що йде нестримно, але помало до повні, — по-

¹⁾ Порівн. K. Spiess: Überlieferung im Kunstschaffen“. („Mitra“ loc. cit.).

²⁾ Порівн. Paul Ehrenreich: Allgemeine Mythologie, loc. cit. ст. 104.

³⁾ P. Ehrenreich: loc. cit. 104—106, 113—117.

⁴⁾ Первісно була очевидно в текстах колядок згадка про полювання на чорного тура лише в чистому полі. Щойно пізніше, коли давніша мітична основа колядок забулася, додано, згідно з реальними умовами полювання на тура, яке відбувалося в лісах, — а не в чистому полі — до давніших рядків: „Поїдемо ми в чистеє поле“ (Вагилевич, loc. cit. 50—51), або: „Ой виходіте в чистеє поле“ (Вагилевич, loc. cit. 46) — додано ще й рядок: „В чистеє поле — та в темний лісок“ (Вагилевич, I. с. 50), або: „В чистеє поле, а в темний лісок“ (Голов. I. с. 344—345), або: „В чистеє поле, під темний лісок“ (Вагил. loc. cit. 46).

Що в первісному тексті не було згадки про „темний лісок“, на це вказує початок тексту Вагилевича (loc. cit. 46), де „газдиненька дивиться, дивить в чистеє поле. Ой висмотріла дивное звіря, Дивное звіря тура-олена“ — а де нема пізнішого додатку про темний лісок.

бороти чорного тура, себто опанувати чорну частину місячного круга.

Його „золотий“ (або „тугий“) „лучок не достріляє“ (або „не дотікає“), — його ясненькі стріли (або „снопок стрілочок“) „не долітають“, „ясна шабелька не дорубає“. Під ним паде його кінь — і гордий молодець умліває із страху, думаючи, що його противник непоборний. Молодець не може досягнути перемоги,—бо не прийшов ще час повної сили. Але він прийде, його час приближується. Чорний тур се знає. Хоч він хвилю переможцем, він свідомий того, що з нестримною konieczністю прийде нова місячна фаза: повня. Тоді ясний місяць поборе чорну частину. Вона зникне. Се буде смерть чорного тура.

Лише люнарно-мітичною основою колядки того типу можемо пояснити чудо, можливе лише в проявах уранічних, а в реальному житті незрозуміле, що переможець — чорний тур кориться перед переможеним молодцем, який паде з коня і з страху вмліває... Не досить того: переможець прирікає переможеному ще й нагороду за майбутню перемогу над собою: „А за славоньку панну достанеш“. Ся нагорода, як побачимо далі, має теж мітичне, уранічно-астральне значіння.

В люнарно-мітичному освітленні стають зрозумілі й інші подробиці н. пр. у поданому вище варіанті Вагилевича, що зачинається словами: „зачорнілася чорная гора“. Що се за така чорна гора, яка зачорнілася, що не зродила жита-пшениці — але зродила „жемчужну траву“ і „золоту рясу“? В уранічних проявах є така чорна гора: се темне нічне небо, на якому мов жемчуги і золота рясина виринають звізди. Серед такої сценерії з'являється на тій „чорній горі гордий молодець — місяць-молодик — і веде боротьбу із чорним туром — із що раз меншим чорним півкругом місяця.

Уранічний характер колядки є підчеркнений і в рефрені варіанту, поміщеного у Головацького: „Чотири воли в золоті-сріблі горілі“. Ті воли — або золоторого стадо — се, як сказано, визначні атрибути місяця.

Уранічно-астральним характером можна собі пояснити й спеціальний колорит колядки—де все полискує золотом і сребром: золотий лук, ясненькі стріли, ясна шабелька і т. і.

Дуже важну вказівку на люнарно-мітичний характер сеї колядки дає нам варіант Вагилевича з р. 1838 (loc. cit. стор. 46), де сказано, як „газдиненька узріла в чистому полі дивное звіря, тура оленя“.

На головці му девять рожечків. В реальному житті — було би се дійсно „дивное звіря“, ніби тур, ніби олень — що мало би на голові девять рогів. В темах мітологічних, люнарних, — се проява типова. Число 9 поруч числа 3 се одно із т. зв. „святих“ чисел арійської люнарної системи. Нинішній календарний vulgo „місяць“, що має 30 днів — був колись дійсно „місяцем“, т. є календарною одиницею звязаною з перипетіями місяця, — одиницею, що складалася із 3 фаз — по $3 \times 3 = 9$ ночей. В аріоевропейському світі числено час первісно не на основі днів, але ночей.

Коли давніша, арійська місячна система уступила сонячній, семітській, опісля християнській, — уступили й „святі числа“ люнарні 3 і 9 — „святим числам“ 7 і 12, що відповідали вже солярній системі.

Що се число 9 не є тут випадкове, що воно систематично є переведене в фольклорі як українським, так і інших слов'янських народів, — на се вказують і отсі паралелі:

У варіанті Головацького¹⁾ (записаному в стрийському повіті) каже дуброва:

„Шуми, не шуми чом дубровонько,
— Ой як же мені гей не шуміти,
По мені ходить дивное звіря,
Дивное звіря девятороге“.

В іншому варіанті Головацького читаємо:

Дивное звіря тура оленя,
Що на головці девять рожечків²⁾.

Кольберґ³⁾ подає покутську колядку (подібну до варіанту Вагилевича I. с. стор. 46), де бачимо уступ:

Ой висмотріла дивное звіря,
Дивное звіря тура оленя,
На головці му девять рожечків.

На глибоку давнину і мітичний характер сеї колядки вказують і деякі уступи великоруських билін, що відносяться до київського, отже староукраїнського циклу. В биліні про Володимирового богатиря Добриню — Марина перемінує його в тура:

Гдѣ был Добрыня Никитич,
тут стал златорогій тур.

¹⁾ „Нар. пѣс. гал. и угор. Руси“, I. cit. II. ст. 612.

²⁾ Ibid. II. 48.

³⁾ Oskar Kolberg: „Pokucie, obraz etnograficzny“. Kraków 1882. I. стор. 100.

У ней было в полѣ тридевят туров, —
Сбился в полѣ тридесятый тур.
Рожки у тура да в золотѣ,
Ножки у тура да в серебрѣ¹⁾).

Тут бачимо виразно і астральні прикмети тура — і „святі“ арійські люнарні числа 3 і 9 (тридевятъ).

Могутний чорний звір із білим пругом на хребті, гур, із яким у реальному житті боролися першорядні мисливці і лицарі, як Володимир Мономах, — був немов сотворений для люнарного символу, був достойним противником для „гордого молодця“, люнарного героя.

Боротьба з туром, про яку згадує Мономах у своїй „Науці дітям“, дає нам деякі вказівки на те, як ведено таку боротьбу не в поезії — а в дійсности, за давніх княжих часів, у XII в.

„Я се трѣждахъ съ ловы дѣла: понеже сѣдохъ в Черниговѣ, а изъ Чернигова вышедъ и до лѣта по стѣ стѣганивалъ и имъ даромъ, всюю силою, кромѣ иного лова, кромѣ тѣрова, иже со отцемъ ловилъ есмь всакъ звѣрь...“

Тѣра ма 2 мѣтала на розѣхъ и съ конемъ.

Бачимо, що до боротьби з туром виступали лицарі, так як у нашій колядці гордий молодець, на конях, при чому нераз коні падали з ніг. Мономах уратувався у тій боротьбі вмілістю і хоробрістю; гордий молодець у колядці — лише мітичним чудом.

Давні перекази про мітичного золоторогого тура вються і недалеко Києва. В биліні про Василя Іпатъевича:

Выходила турица златорогая
Со своими турами со дѣтушками;
Случилось итти турам мимо Кіевград,
Мимо стѣну городовую²⁾).

Може бути, що з тим мітом є звязана й „Турова божниця“ під Київом, яка в кожному разі не могла бути присвячена богові солярному, як думає Фамінцин³⁾, — але богові люнарному, — якого атрибутом і символом є тур.

Про культ звязаний із туром згадує й „Синопись“ Інокентія Гізеля: „Простолюдини на своихъ сборищехъ нѣкоего

¹⁾ А. О. Гильфердинг: „Онежскія былины“, Спб. 1873, стор. 833.

²⁾ Пѣсни собранныя П. Н. Рыбниковымъ. I, стор. 174.

На згадки про тура у великоруському фольклорі вказав уже Н. О. Сумцовъ: „Туръ въ народной словесности“. К. Стар. 1887. XVII. янв. 65—90. А. Потебня: Объясненія лос. сит.

³⁾ А. Фаминцынъ: Божества древнихъ славянъ. I. Спб. 1884. 237.

Тура сатану и прочія богомерзкія скареды измышляюще воспоминають“. А. Н. Веселовський думає, що тут Гізель мав на думці звичай різдвяний, перебиратися за тура, що мав зберігатися в Галичині. У львівському „номоканоні“ — з XVII в. згадуються поганські звичаї „Тури“¹⁾.

В деяких уже згаданих галицьких варіантах української колядки є символ люнарного бога — тур, сполучений із другим люнарним символом, розповсюдженим в індоевропейському, а з окрема слов'янському фольклорі — з оленем.

Вже в варіанті Вагилевича (loc. cit. стор. 46) бачимо сю сполуку: „Дивноє звіря, тура-оленя“. В аналогічних піснях чеських, великоруських і південнослов'янських переймає сю ролю вже сам олень.

Він, олень, так як тур в українській колядці, випрошується у лицаря-мисливця, прирікаючи йому відповідну прислугу. Той олень має головний атрибут люнарний, золоті роги.

Что взговорит ему бѣлой олень,
Бѣлой олень золотые рога:
Не бей ты меня, Иван господин!
Нѣ в кое время я сам пригожусь:
Станеш жениться, на свадьбу приду,
Золотыми рогами весь двор освѣчу,
Всѣх я твоих тѣх гостей взвеселю²⁾.

В сербським варіанті бачимо в формі порівняння виразно зазначений астральний характер чудового золоторогого оленя:

Што се си ја крај горе зелене?
Да л' је сунце, да л' је мјесечина?
Ни т' је сунце, ни т' је мјесечина,
Већ два златна рога од јелена³⁾.

Золоторогий олень з'являється теж і в болгарській народній пісні:

¹⁾ Порівн. Н. О. Сумцовъ: „Туръ въ народ. слов.“ loc. cit. 65–90. У своїй праці зібрав Сумцов доволі багатий матеріал, але дав йому пояснення виключно річево реалне, відкидаючи елементи мітичні. „Ученыхъ мифологической школы соблазняли золотые рога тура“. Він упорався з ними способом дуже простим: „Слово: золотий у фразі „Золоті роги“ має значіння: хороший, гарний, так само, як у вислові „золотий чоловік“, „золоте серце“ (loc. cit. стор. 86).

„Туръ попаль въ обряды случайно, или изъ цѣлей развлеченія и удовольствія, доставляемаго преувеличеніємъ предмета, гиперболизмомъ“.

²⁾ Порівн. А. Потебня: „Обьясненія“ loc. cit. II, 321. Пісня записана Потебнею в Пензенській губернії.

³⁾ Вук Карадж. I. 166. №. 243; Потебня loc. cit. 358.

Сур-илена з льтурога
Пудгони гу с востър маждряк¹⁾.

В моравській народній пісні бачимо замість оленя чудову ланю, тим чудовішу, що дійсна ланя взагалі не має рогів, а тут вона має золоті роги.

Молодець сідлає вороні коні і вибирається в чисте поле („v čistém poli“) полювати на лані:

Chytil un tam řeknu lanku
(Пізніший принагідний додаток :
Lanku, lanku jmenem Anku)
Měla ona zlaté rožky,
Zlaté rožký, stříbrné nožky²⁾).

В сій народній чеській колядці бачимо ще один важний люнарний елемент, що міститься в отсих словах:

Ty rožky ji ulomime
A žbanky z nich nalat dame.

Є це відголосок аріоевропейських переказів про чарівний, відмолоджуючий, божий напій (Cöttertrank)³⁾, що тут попливе із золотих рогів чародійної люнарної лані.

В чеській колядці зазначений є злегка і еротичний елемент, який далеко виразніше виступає в варіантах південно-слов'янських і великоруських. Олень, випрошуючися у стрільця, прирікає йому, що „станеш жениться, на свадьбу приду, золотими рогами весь двор освѣчу“. Тут є сформована виразна люнарна прикмета золоторогого оленя: звязь із женитьбою героя. В аріоевропейських переказах є місяць регулятором сексуального життя людей, особливо жінок („menses“) і взагалі життя еротичного⁴⁾. Подібний еротичний мотив є виразно зазначений у колядці записаній Вагилевичем⁵⁾:

Стоит ми стоит зелений явір,
На тім яворі сив сокіл сидит,
Сив сокіл сидит, гніздечно звиват,
Обкладає го острим тернічком,
Острим тернічком, сухим билічком,
А в серединку цвіт та калинку,
А на вершечку щирое злото.
Туда милала гладка стежечка,

¹⁾ Потебня loc. cit. II. 330.

²⁾ Порівн. Sušil 329; Потебня loc. cit. II, 754.

³⁾ Ehrenreich loc. cit. 145.

⁴⁾ Порівн. Ehrenreich loc. cit. стор. 126.

⁵⁾ loc. cit. 48. У Головацького loc. cit. II. 60, 68.

Надійшоу нею гордий молодець,
 До сив сокола наміряючи,
 Золотим луком потрясаючи,
 Яснорубав шабелюков побрязкуючи.
 Та яв сокола стрілов стріляти,
 Стрілов стріляти, шаблев рубати —
 Сив сокіл каже: Не рубай мене,
 Не рубай мене, не стріляй мене;
 Коли ти будеш та женитися,
 Я тобі стану та в пригодоньці:
 Срібними підківками вибрязкуючи,
 Яснорубав шабелюков вививаючи,
 Сивов шапочков насуваючи,
 Рісними суконцями потрясаючи,
 Тебе молодого сам перепроваджу,
 Твою молоду на крильці возьму,
 А твої гроші возьму на ноші.

Основний мотив у сій колядці є той самий, що у знаних нам уже варіантах колядки про боротьбу молодця із чорним туром. На місці тура — тут сивий сокіл, що теж становить один із тератологічних символів місяця. Гніздо сього мітичного сокола має всі люнарні атрибути. Чорна частина місяця представлена „острим тернічком“ і „сухим билічком“ і ясна частина зазначена яскраво: „А на вершечку щире золото“. Гордий молодець має ті самі гоплічні атрибути місяця: золотий лук і ясну шабелюку — що молодець, який бореться з чорним туром; в додатку має ще один люнарний атрибут: срібні підківки¹⁾.

Сив сокіл, сидячи в своїй люнарній гнізді, прирікає молодцеві-стрільцеві сповнити ще одну функцію місяця, що сприяє еротичній сполуці: — він послужить молодцеві на весілля і перенесе його молоду на крильця.

Місяць має своє визначне місце в українських весільних обрядах.

Отся еротична функція місяця зазначена і в тій українській колядці, що становить основу сеї студії: Чорний тур прирікає гордому молодцеві, що має бути його переможцем — лицарську нагороду: — „А за славоньку панну достанеш“.

Яка ж се панна? Для мітичного, астрального героя — му-

¹⁾ Золотий лук, ясна шабля (крива) та ін. нагадують своєю формою місяць молодик і через те стали в фольклорі і мистецтві атрибутами і символами місяця; таке саме значіння мають тут і срібні підківки.

силь вона походить теж із астрального світа: це вечірня зоря.

Як у аріоевропейських мітах узагалі є вечірня зоря (venus) у постійних відносинах до місяця, так що їх міти є часто з собою сплетені¹⁾, так само і в українських народніх піснях по-являється зоря:

Ой промовляла ясна зіронька до місяченька звечора,
Ой промовила та молодая до молодого з за стола²⁾.

Чудовими уранічними красками змальована вечірня зоря в старинній колядні, поміщеній у хрестоматії Головацького (loc. cit. стор. 345):

Із підгіренька, із під соненька
Надіялася свого милого,
Гатила гати — дорогими шати,
Мостила мости жуковинами,
Садила сади все виногради,
Вбирала ліси паволоками,
Сіяла поле дрібнов жемчугов.
А як мій милий мостом поїде,
Садітся, сади, все виногради.
А як мій милий лісом поїде,
Ряхтїть ми, ліси, паволоками.
А як мій милий полем поїде,
Звени ж ми, поле, дрібнов жемчугов,
Дрібнов жемчугов, яров пшеницев.

Яка земна дівчина, яка земна царівна може розстилати перед своїм милим таку чудову красу і богацтво, як вечірня зоря, що ухиляючися „із під соненька“, дожидає місяця і виступає серед вечірної заграви, стелячи паволоки по лісах, вкриваючи гати дорогими шатами, засіваючи поля і мости жемчугами роси?

Про старину сеї колядки, колишнього гимну до вечірньої зорі, свідчить факт, що нею покористувався вже в XII в. автор „Слова о полку Ігоря“ — пересякнений наскрізь народньою творчістю і народнім світоглядом:

. Помчаша красныя дѣвка половецкыя
а съ ними злато и паволокы
и драгыя оксамиты.
Орѣтъмами и шпончицами и кожѣхъ
начаша мосты мостити

¹⁾ Порівн.: Ehrenreich loc. cit. стор. 118 і слід.

²⁾ З моїх записок у Ходовичах, стрийського пов. в Галичині. Варіанти подибуємо у Головацького й інших збірниках.

по колотомъ и гразникымъ мѣстомъ
и всакими оузорочки половецкыми.

Люнарно-астральний характер колядки про боротьбу гордого молодця із чорним туром — не підлягає ніякому сумнівові.

Се є один із старинних гимнів у честь забутого нині люнарного бога. Із зміною арійської люнарної системи у семітсько-християнську солярну — злився місячний культ із соняшним так, що ся люнарна колядка співається враз із колядками солярного характеру в часі свят соняшного нового року, що сплинулися із християнськими різдвяними святами.

Про мітологічне значіння тих старинних астральних гимнів, що називаються колядками, говорю докладніше в праці, що була виголошена як реферат на міжнародньому науковому конгресі для людого мистецтва, що відбувся в жовтні 1928 р. в Празі. Ся праця, з якої був надрукований лише короткий зміст у програмі згаданого конгресу, має небаром появитися друком у французькій мові п. н. „Les motifs mythologiques lunaires et solaires dans chansons de Noël ukrainiennes“.

Тут зазначу лише коротко, що за люнарного бога вважаю Велеса, „скотья бога“, як його названо в договорах Ігоря з Греками в X в. Він був передусім богом небесних стад „золоторогих, золотогривих, срібнокопитих“, згаданих у наших колядках, — а через те став і опікуном стад земних.

В його честь співано велику частину гимнів, що дійшли до нас у формі колядок, на які налягли протягом довгого ряду століть верстви: християнська, апокрифічна, історично-лицарська і новіша, побутова.

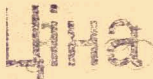
Наш Велес відповідає Сварожичеві (т. є. синові Сварога) західних слов'ян. Опис і рисунок статуї будімото Радегаста, в дійсности Сварожича, що переховався в хроніці Ботона XV в.¹⁾ це той самий бог, про якого згадує Дітмар (Dietmar) в XI в. Він пише, що в Ретранському городі була Сварожичеві присвячена деревляна святиня побудована на звірячих рогах. Се вже вказувало би на люнарний характер Сварожича. Зовсім виразно і певно потверджує се рисунок статуї Сварожича. В тому рисункові бачимо сконцентровані важні символи і атрибути місяця. Він представляє ясного лицаря. В руці держить він світлу галябарду із гоплічним люнар-

¹⁾ Bothonis Chronicon. Moguncia 1492.

Порівн. L. Niederle. Život starých Slovanů. Dílu II. Praha 1917, sv. 1, str. 1. Сумніви Нідерлього усуває вже записка Дітмара і порівняння з богатим фольклорним матеріалом.

ним символом: півкругом вістря. В другій руці держить він щит, а на ньому трофей: тератологічний символ і атрибут місяця: голова чорного тура. На голові сього лицаря знов атрибут місяця: ясний сокіл. І сей атрибут ми бачили в тому значінні в нашій колядці — де описано мітичного сокола і його люнарне гніздо з терня — із щиро золотим вершечком.

Наші колядки причинюються отже до вияснення одно! з проблем слов'янської мітології; з другого-ж боку Дітмарова записка про святиню Сварожича побудовану на звірячих рогах і Ботонів рисунок Сварожича з його трофеєм на щиті: головою чорного тура — унагляднює нам люнарно мітичний характер гордого молодця нашої колядки і його боротьби з чорним туром.

5-00

Б304598

1108

1108
(1108)

490
33